

УДК 321.01.

Мельник В.В.

к.е.н. доцент кафедри економіки та
соціально – поведінкових наук
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

КЛАСТЕРНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Для сталого розвитку економіки України необхідне використання всіх можливостей наявних механізмів інноваційного розвитку, зокрема кластерів і технологічних платформ. Застосування цих форм має ґрунтуватися на поєднанні загальнонаціонального та регіонального розвитку. Кластер у класичній формі спирається на географічне розташування, тому більшою мірою відповідає регіональній політиці, тоді як технологічна платформа формується згідно з галузевими ознаками і відповідає загальнонаціональному розвитку.

Зроблено аналіз становлення і розвитку кластерів у світовій економіці. Підкреслено значення кластера, як важливого універсального за своїми можливостями інструмента, для підвищення конкурентоспроможності економіки окремих країн (або їх регіонів), а також для ефективного розвитку сучасної глобальної економіки. Особлива увага приділяється напрямкам розвитку кластеризації економіки Європейського Союзу.

У статті узагальнено наукові здобутки та обґрунтовано доцільність створення і функціонування кластерів як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Ключові слова: кластер, кластерна модель економіки, глобальна економіка, кластеризація економіки, держава, політика, стратегія.

КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ ЭКОНОМИКИ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ

Мельник В.В.

Для устойчивого развития экономики Украины необходимо использовать все возможности имеющихся механизмов инновационного развития, в частности кластеров и технологических платформ. Их применение должно основываться на сочетании общенационального и регионального развития. Кластер в классической форме базируется на географическом расположении, поэтому в большей степени соответствует региональной политике, тогда как технологическая платформа формируется согласно отраслевым признакам и отвечает, скорее, общенациональной политике развития.

Сделан анализ становления и развития кластеров в мировой экономике. Подчеркнуто значение кластера, как важного и универсального инструмента для повышения конкурентоспособности экономики отдельных стран (или их регионов), а также для эффективного развития современной глобальной экономики. Особое внимание уделяется направлениям развития кластеризации экономики Европейского Союза.

В статье обобщены научные достижения и обоснована целесообразность создания и функционирования кластеров как инструмента повышения конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации.

Ключевые слова: кластер, кластерная модель экономики, глобальная экономика, кластеризация экономики, государство, политика, стратегия.

CLUSTER MODEL OF THE ECONOMY: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS OF UKRAINE

Melnik V.V.

The sustainable development of economics of Ukraine requires the using of all possibilities of available tools of innovation development, including possibilities of clusters and technology platforms. Application of these tools should be based on combination of national and regional development. The cluster in the classical form is based on geographic location and consequently corresponds to the regional policy while the technological platform is formed according to branch requirements and corresponds more to national development.

An analysis is made of the formation and development of clusters in the world economy. The importance of the cluster as an important and universal tool for increasing the competitiveness of the economies of individual countries (or their regions), as well as for the effective development of the modern global economy, is underlined. Particular attention is paid to the development of clusterization of the European Union's economy.

The paper summarizes the scientific achievements and the expediency of the establishment and functioning of clusters as a tool for improving the competitiveness of the national economy in the context of globalization.

Key words: cluster, cluster economy model, global economy, economy clustering, state, politics, strategy.

Постановка проблеми. В кінці ХХ – на початку ХХІ століття глобалізаційні процеси підвищують значення кластерів у процесах стимулювання економічного зростання й нарощування конкурентоспроможності, як окремих національних регіонів, так і держав світу. На сьогодні є багато прикладів створення високоефективних територіальних об'єднань підприємців, науково-навчальних установ та органів влади, які отримали назву кластерів. Як наслідок такі об'єднання в економіці розвинених країн світу дозволи їм широко позиціонувати себе в зовнішньому світі та вирішити нагальні внутрішніх проблем.

Слово «кластер» походить від англ. cluster – гроно, купа, рій, скупчення. Теоретичні основи кластерів були закладені наприкінці XIX ст. А. Маршаллом, а термін «кластер» вперше було застосовано професором Гарвардської школи (США) М. Портером у 1980-ті роки. За його словами кластер є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, за умов становлення постіндустріальної економіки. М. Портер вважав, що у сучасній економіці традиційний галузевий поділ втрачає свою актуальність і на перше місце виходять кластери як системи соціально-економічних взаємозв'язків [10, с. 10]. Отже, у США, де вчені раніше інших почали вивчати принципи розвитку регіональних економік, а М. Портер був піонером-розробником кластерної моделі, промислові кластери стали досить популярними. Сьогодні у США діють 380 найбільших кластерів у сферах високих технологій, виробництва побутових товарів, індустрії сервісу, видобутку природних ресурсів. Частка ВВП США, виробленого у кластерах, становить майже 61%, в них зайнято близько 57% всього трудового потенціалу країни. Яскравим прикладом кластера є «Силіконова долина», де середня заробітна плата фахівців становить 125 тис. дол. у рік, зайнято 2,5 млн. чоловік, венчурні вкладення становлять майже 70 млрд. дол. У штатах формуються комісії з ініціювання створення кластерів, аналітичну роботу здійснюють наукові центри та університети. Комісія розподіляє частки учасників, допомагає переборювати різні труднощі. Первісний капітал виділяється штатом, а потім залучаються кошти приватних компаній. Особливістю американських кластерів є їх участь у глобальній конкуренції. Пріоритетами вважаються інноваційні підходи [2, с. 108].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику розвитку кластерів досліджували у своїх наукових працях багато зарубіжних науковців. Питання кластерів і загалом кластерної політики є дуже актуальними, оскільки саме кластерні об'єднання виступають однією з основ економічного розвитку країн світу. Кластерна модель економіки цікавить

також вітчизняних учених. Серед учених, які сформували теоретичні основи та запропонували практичні рекомендації щодо формування та функціонування кластерів, такі: Белла Д., Кругмана П., Портера М., Стігліца Дж., Шумпетера Й., Бесєдін В., Гальчинський А., Геєць В., Григор'єв Г., Данилишин Б., Єрмакова О., Кислий В., Кірдан О., Портер М., Соколовська І., Стойка В., Федоренко В. та ін. У більшості публікацій розвиваються теоретичні засади формування кластерів, досліджуються передумови їх ефективного функціонування. Проте поряд із цим вони залишаються ще не до кінця дослідженими, особливо щодо процесів кластеризації української економіки. Це є свідченням про необхідність їх подальшого вивчення.

Формування цілей статті передбачає аналіз передумов створення кластерних структур, зарубіжного досвіду кластеризації, а також виявлення основних проблем щодо становлення, функціонування й удосконалення сучасних кластерів у регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес та застосування його результатів в усіх сферах економіки забезпечує економічне зростання держав у ХХІ ст. та формування «нової» економіки. Це модель конкурентоспроможної та інноваційно-інвестиційної економіки, що передбачає забезпечення високого рівня та якості життя населення. Кластери – це відносно нова, як для світової та і української економіки форма організації, поділу ризиків і прибутку, підвищення конкурентоспроможності тощо. Потенціал кластерної моделі розвитку дуже значний, а головне – вона знайшла виправдання в розвинених країнах світу. Зокрема світова практика підтверджує, що функціонування найбільш процвітаючих економік практично повністю забезпечуються за рахунок переваг у сучасних технологіях виробництва й управлінні. Тому успішний розвиток будь-якого рівня можливий при комплексному використанні сучасних концепцій стратегічного менеджменту. Таким чином при ніби видимій суперечливості процесів кооперації та конкуренції, на конкретних ринках, в умовах глобалізації, все ж визначальними стають фактори, що сприяють стимуляції

до взаємодії всіх учасників ринку, які усвідомлюють значимість потреби в обміні досвідом і знаннями.

Отже, на сьогодні стає очевидним, що основними напрямками, які визначають перспективи сталого економічного розвитку, є не шлях пов'язаний з використанням природних ресурсів, а залучення високих технологій, інтелекту, наукових новацій, що будуть стояти в основі недефективних матеріалів та речовин з набагато вищими показниками корисності порівняно з існуючими.

Така ідея зовсім не є нова, але на етапі виходу з кризи, не має іншої альтернативи. Взаємозумовленість і взаємозв'язки між процесами кластеризації, посилення конкурентоспроможності й прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції та належним чином відповідати вимогам національного й регіонального розвитку.

Сучасний період становлення сталого розвитку економіки України має супроводжуватися підвищенням конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації ефективних стратегій та переходом на нові ринкові принципи господарювання. Це вимагає вирішення непростих завдань, викликаних кардинальним реформуванням організації та управління, як адекватного інструмента модернізації економіки. Як наслідок, з урахуванням специфіки української економіки, кластери слід розглядати, як якісно нову форму та важливу передумову запровадження сучасної моделі економічного розвитку, при умові забезпечення відповідної законодавчо-нормативної підтримки.

Взагалі державна політика у сфері підтримки кластерів визначається багатьма національними особливостями, по-перше, йдеться про пряме фінансування (субсидії, позики), яке досягає 50 % витрат на створення нової продукції і технологій у межах кластерів (Франція, США), надання позик без виплати відсотків (кластери у Швеції) і безоплатних позичок, що досягають 50 % від витрат на впровадження нововведень (кластери у

Німеччині). По-друге, серед інструментів державного впливу на розвиток кластерів – пільгове оподаткування для підприємств, що входять до складу кластерів. По-третє, на державному рівні створюються фонди з підтримки впровадження інновацій з урахуванням настання можливого комерційного ризику (Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди). Приймаються державні програми по зменшенню ризиків і відшкодуванню ризикових збитків підприємствам кластеру (Японія). На законодавчому рівні забезпечується захист інтелектуальної власності і авторських прав, що особливо важливо для кластерів, які використовують інновації [8].

Особливістю регіональних кластерів є унікальне внутрішнє середовище, унікальна інфраструктура, характерна для окремого регіону. Вона дає можливість використати конкурентні переваги підприємств на конкретній території за рахунок інтеграції. Кластер є стимулом економічного розвитку, а регіональність — базою для сталого розвитку кластера. Регіональність має важливе значення на етапі вибору пріоритетних напрямів інвестування, оскільки має можливість впливати на рівень ризику невизначеності у ході оцінювання регіональних інвестиційних проектів [5, С. 112].

Особливістю формування регіональних кластерів у Франції є те, що держава тривалий час вирізнялась потужним централізованим державним сектором. Лише після ухвалення низки законодавчих актів було розроблено та затверджено близько 100 проектів розвитку окремих регіонів на базі впровадження системи виробничої кластеризації. Як результат — поступова концентрація малого та середнього бізнесу й створення 30 великих компаній шляхом кооперації підприємств.

Згідно зі стратегією регіонального розвитку територій Великої Британії пріоритетом розвитку визнана необхідність наближення регіональної політики до місцевих центрів. Одним із напрямів у галузі розвитку підприємств та підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств є формування промислових кластерів [5, С. 113].

У США кластерний підхід регіонального економічного розвитку є базовим. Характерною рисою американських кластерів є те, що їхня діяльність спрямована на розвиток партнерських стосунків та комерціалізацію НДОКР. При чому завдання розвитку інноваційних кластерів на рівні регіонів визнані найважливішими в системі національних пріоритетів [1].

Однією з найбільш вдалих програм реалізації регіональної кластерної стратегії в США є створення та функціонування кластера «Силіконова долина», діяльність якого побудовано на поєднанні у процесі виробництва дослідницьких проектів та венчурного капіталу. Результатом такої співпраці є «виробництво» інновацій. Варто акцентувати увагу на тому, що відмінною рисою всіх американських кластерів є активація ресурсів у напрямі створення інноваційної продукції, активна участь у цьому процесі науково-дослідних структур та орієнтація пріоритетів на регіональний розвиток.

Відмінною рисою кластерів Японії є домінування великих корпорацій, які в свої діяльності реалізують ефект масштабу, значну роль приділяють розвитку науки та є ключовими суб'єктами державної політики кластеризації регіональної економіки. Головна мета створення та функціонування японських кластерів — впровадження в процес виробництва сучасних інноваційних науково-технічних досягнень та орієнтація виробничого процесу на «змішані» галузі, як-от біовиробництво, біоінформатика та ін. (для порівняння: кластерні структури європейських країн головним чином розповсюджують свій вплив на традиційні галузі промисловості) [1]

Таким чином світовий досвід формування кластерів дозволяє сформулювати кілька напрямків кластеризації, які можуть послужити орієнтиром під час розроблення та реалізації як автономних інноваційно-інвестиційних проектів, так і комплексних програм кластеризації в межах окремих регіонів [2–10]: 1.Трансферні інноваційні кластери. Одним з найбільш популярних напрямків кластеризації у країнах, що тільки приступають до інноваційної індустріалізації, є кластери «запозичення

зарубіжно-технологічної платформи», або «трансферт технологій». Щоб сформувати новий, більш високий технологічний уклад, доцільно створювати умови для освоєння передових технологій, які сьогодні у світі формують виробничий потенціал високотехнологічних підприємств.

2)Інтеграційні кластери. Великими можливостями володіє концепція інтеграційної кластеризації, оскільки поєднання процесів економічної інтеграції з формуванням спеціалізованих інноваційних кластерів на території будь-яких країн є конструктивним рішенням, що відповідає економічним інтересам усіх країн-учасниць. Формування інтеграційних інноваційних кластерів може стати одним із пріоритетних напрямів створення єдиного інноваційного простору, що забезпечить нарощування виробничого потенціалу учасників кластера.

3)Транспортні-промислові кластери. Цей тип кластерів передбачає, що його учасники забезпечують і здійснюють на систематичній і регулярній основі діяльність, спрямовану на розроблення і виробництво інноваційної та високотехнологічної (наукомісткої) продукції, що дозволяють сформувати виробничий потенціал інноваційних підприємств. При цьому сконцентрована на деякій території група взаємопов'язаних транспортних підприємств та організацій надають транспортні послуги, взаємодоповнюючи один одного і підсилюючи виробничий потенціал та конкурентні переваги окремих учасників та кластера в цілому.

4) Соціально-медичні інноваційні кластери. Цей тип кластерів почав формуватися у країнах з розвинутою ринковою економікою. Необхідність у таких кластерах продиктована різким зростанням витрат на медичне обслуговування населення. Прихильники формування соціально-медичних кластерів роблять ставку на нові біотехнології, у тому числі пов'язані з попередженням або ранньою діагностикою широкого кола захворювань. Інноваційні підходи до збереження здоров'я володіють високою соціальною результативністю і дозволяють оптимізувати витрати на медичне страхування. Крім медичних інновацій, сучасні біотехнології забезпечують

раціональне вирішення продовольчої проблеми і багатьох інших питань життєзабезпечення широких верств населення.

5) Кластери повного циклу. В ядро таких кластерів входять науково-дослідні інститути та інші організації, які орієнтовані на проведення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі природничих і гуманітарних наук. Навколо цього ядра групуються проектно-конструкторські бюро, інноваційні центри та інші суб'єкти венчурного бізнесу. Кластери повного циклу включають високотехнологічні виробничі компанії, які створюють наукомістку продукцію з дуже високою доданою вартістю.

Більшість вітчизняних товаровиробників не надто зацікавлені в налагодженні виробництва високотехнологічної продукції. Основна причина полягає в тому, що впровадження інновацій завжди пов'язане зі значними фінансовими витратами та комерційними ризиками. Багатофункціональні кластери є потужним засобом нарощування виробничого потенціалу підприємств, що є необхідною умовою сталого розвитку його учасників.

Висновок. В усьому світі кластерний підхід пов'язаний із політикою нарощування потенціалу, і як наслідок підвищення конкурентоспроможності національних економік. Кластерний підхід дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси, формуючи виробничий потенціал, як підґрунтя сталого економічного зростання всіх галузей національної економіки.

Незважаючи на твердження багатьох дослідників, що велика кількість кластерних утворень є і на території України, слід відзначити, все ж більшість із них носять досить формальний характер. Разом з тим кожна держава розробляє власні підходи до створення кластерів та регулювання їхньої діяльності, а відповідно по-своєму організовує і діяльність відповідальних за реалізацію національної стратегії сталого конкурентоспроможного розвитку.

1. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров [Электронный ресурс] // Официальный сайт Института региональных инновационных систем. — Режим доступа: <http://www.innosys.spb.ru/?id=1093>
2. Бондарчук Н.В. Функціонування кластерів: світовий і вітчизняний досвід / Н.В. Бондарчук // Економіка та держава. 2010. № 9. С. 107-109.
3. Кірдан О. П. Організаційно-регулятивні та економічні передумови формування соціально-економічних відносин між групами інтересів в агропромисловому виробництві / О.П. Кірдан. – Економіка. Фінанси. Право. 2018. №3(2). С. 18-21.
4. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
5. Порваткина М.В. Зарубежный опыт формирования и развития региональных кластеров в экономически развитых странах / М.В. Порваткина // Вестник ТГПУ. 2011. № 12. С. 112-115.
6. Посібник з кластерного розвитку. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах. EuropeAid/121495/C/SV/UA [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://econotumk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>.
7. Проект Распоряжения Кабинета Министров Украины «Об одобрении Концепции Национальной стратегии формирования и развития трансграничных кластеров» [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&id=1150>.
8. Соколенко С. І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів / С. І. Соколенко // Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід : IV національний форум з питань регіонального розвитку (м. Київ, 12.11.2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovuj-inacionalnyjdosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv>.
9. Стойка В.О. Державно-приватне партнерство – рушійна сила інноваційного розвитку країни / В.О. Стойка // Агросвіт. 2015. № 6. С. 36-40.
10. Ямчук А.В. Деякі питання побудови інноваційно-інформаційних кластерів / А.В. Ямчук // Проблеми науки. 2012. № 4. С. 10 – 15.